

พระอุปราชานุกิจ ประกอบพระราชพิธี การคัมภุชและบำรุงสุข

นอกเหนือไปจากพระภารกิจด้านการป้องกันพระราชอาณาเขตแล้ว ในยามเสด็จประทับในพระนคร พระองค์ทรงมีพระภารกิจประจำโดยทั่ว ๆ ไปสามประการคือ การปฏิบัติพระอุปราชานุกิจ การประกอบพระราชพิธี และการคัมภุชบำรุงสุขแก่ปวงอาณาประชาราษฎร์

พระอุปราชานุกิจ

พระภารกิจประการแรก คือ พระอุปราชานุกิจ เป็นกำหนดเวลาที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงปฏิบัติพระภารกิจต่าง ๆ เป็นประจำทุกวัน ท่านองเดียวกับพระราชนุกิจซึ่งเป็นพระราชมารดาประจำวันของพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดรัชกาลแรกการปฏิบัติพระอุปราชานุกิจมิได้มีการกำหนดหลักเกณฑ์ให้แน่นอนลงไป เพิ่งมีการกำหนดเวลาที่แน่นอนในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นครั้งแรกและครั้งสุดท้าย¹ อันพระอุปราชานุกิจที่ได้กำหนดขึ้นนี้ คงมีรากฐานมาแต่รัชกาลก่อน ๆ ดังนั้นในรัชกาลก่อน กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในฐานะที่เป็นเจ้านายที่มีความสำคัญเป็นอันค้ำสองรองจากพระเจ้าแผ่นดิน ทรงเป็นประมุขฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล พระอุปราชานุกิจของพระองค์คงเป็นไปในท่านองเดียวกับพระราชนุกิจฝ่ายพระราชวังหลวง² ซึ่งภายในวันหนึ่ง ๆ คงปฏิบัติศาสนกิจประการ-

¹ ทุกรายละเอียดพระอุปราชานุกิจของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญได้ในภาคผนวก ค.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระราชนุกิจ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2489), หน้า 10.

หนึ่ง¹ ปฏิบัติราชการบ้านเมือง เป็นการสอดคล้องกับฝ่ายพระราชวังหลวงประการหนึ่ง และปฏิบัติพระภารกิจส่วนพระองค์อีกประการหนึ่ง หมายถึงการเสด็จออกขุนนางว่าราชการ พิพากษาคดีความฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล ตลอดจนพระภารกิจฝ่ายใน เป็นต้น แต่ข้อที่แตกต่างกับฝ่ายพระราชวังหลวงนั้น คือ ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ถือว่าเป็นข้าราชการตำแหน่งหนึ่ง จึงต้องมีตำแหน่งเขาเฝ้าสนองพระราชโองการฝ่ายพระราชวังหลวงด้วย

สำหรับการปฏิบัติพระอุปราชาณุกิจดังกล่าวนี้ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทุกพระองค์ก็จะมีข้อแตกต่างที่ปลีกย่อยออกไป แล้วแต่เหตุการณ์บ้านเมือง หรือ แล้วแต่พระอัธยาศัยของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่ละองค์ เช่น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงปฏิบัติพระอุปราชาณุกิจ เน้นหนักไปทางคานการทหารมากกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลองค์อื่น กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ทรงปฏิบัติเน้นหนักไปในคานช่วยราชการฝ่ายพระราชวังหลวง เพราะทรงมีความสัมพันธ์ที่ตึงตามต่อกัน ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงฝากไว้ในพระภารกิจอันใด เข้าใจว่า คงจะเน้นหนักไปในทางคานศาสนกิจ เพื่อเป็นการเอาพระทัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติพระบวรราชานุกิจเป็นไปในทำนองเที่ยวเตร่ตามละแวกบ้าน และไปรคประทับหัวเมือง ณ บ้านสีทา เมืองสระบุรี² ส่วนกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ มักจะทรงแต่การช่างในพระราชวังบวรสถานมงคล เพราะเป็นวิชาที่ไปรคปรานที่สุด³

¹ ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จทรงบาตรในเวลา 7 นาฬิกา แต่เมื่อเกิดกบฏเขาวังหน้าใน พ.ศ. 2326 จึงเปลี่ยนเป็น 9 นาฬิกา.

² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 224.

³ ที่กล่าวว่าทรงปฏิบัติพระอุปราชาณุกิจ เน้นหนักไปในคานการช่าง เพราะพระองค์มีความสนักในคานการช่างเป็นพิเศษ ดังจะได้อธิบายต่อไปในบทที่ 7.

การปฏิบัติพระอุปราชาภูษิตนั้นเป็นสิ่งสำคัญไม่น้อยทีเดียว เพราะถือว่าเป็นหลัก
ราชการใกล้เคียงกัน แม้จะไม่สำคัญเท่าพระราชานุกิจ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติพระอุปราชาภูษิต
อย่างเต็มที่และสม่ำเสมอ เช่น กรมพระราชวังบวรมหาดเสนาธิบดี ย่อมก่อประโยชน์
อย่างมากมาย สมควรได้รับการยกย่องว่าเป็น "ผู้สำเร็จราชการต่างประเทศพระ-
ภรรณ"¹ เพราะทรงปฏิบัติพระอุปราชาภูษิตสม่ำเสมอ ประสานงานกับฝ่ายพระราชวัง-
หลวงได้อย่างดีและเรียบร้อยดีมาก ปรากฏหลักฐานว่า เวลาเช้าเสด็จลงมาประทับที่
โรงละครข้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านตะวันตก ทรงตรวจตราบัญชาราชการต่าง ๆ
แล้ว จึงเสด็จเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเชษฐาธิราช ทรงปฏิบัติเช่นนี้จนสวรรคต นับว่าเป็น
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่ทรงทำราชการแผ่นดินร่วมกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ๓
ไซ้ทรงรับแบ่งไปส่วนหนึ่งไม่²

อย่างไรก็ตาม ในบางครั้งการที่ฝ่ายพระราชวังหลวงพระราชทานอำนาจแก่
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลมากเกินไป ในการจัดพระอุปราชาภูษิตของพระองค์เอง
ไปตามพระอัยยาศัย มิได้กำหนดเวลาให้แน่นอน โดยเฉพาะในด้านการปฏิบัติราชการประ-
สานและสอดคล้องกับฝ่ายพระราชวังหลวง จึงทำให้เกิดผลเสียอย่างมากมาย กล่าวคือ
ทำให้เกิดความสูญเปล่าของเวลา และตำแหน่งหน้าที่ของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
ไปมาก โดยเฉพาะ ในรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นระยะที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้รับการ
แต่งตั้งให้เสมอเหมือนพระเจ้าแผ่นดิน ทั้ง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่-
หัวเป็นผู้ที่มีพระปรีชาสามารถ มีพระสติปัญญากว้างกว่าคนร่วมสมัยอย่างมาก แต่หา

¹ สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2, เล่ม 1, หน้า 122.

² สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ, พระบวรราชประวัติและพระบวรราช-
นิพนธ์, หน้า 20.

ได้กำหนดพระบรมราชานุกิจให้ทำงานประสานงาน ช่วยพัฒนาบ้านเมืองให้เหมาะสมไม่
 พระองค์จึงทรงปฏิบัติพระบรมราชานุกิจตามพระราชอัชฌาศัย เช่น โปรดปรานเสด็จ
 ไปวังเจ้านายที่ทรงสนิทสนม โปรดดำเนินเที่ยวเตร่ตามละแวกบ้านเหมือนเมื่อครั้งยัง
 ดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เวลาประทับในพระบรมราชวัง
 โดยปกติทรงฝึกหัดทหาร หรือไม่ ก็มักคนไปซื้อมา ถ้าเป็นเวลากลางวันก็ทรงคลี่ ถ้าเป็น
 เวลากลางคืนก็เล่นซอนหา¹ ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติพระบรมราชานุกิจของ
 พระองค์ดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นการสูญเสียประริชาสามารถของพระองค์อย่างใหญ่หลวง
 ที่เดียว นอกจากเกิดผลเสียในรัชกาลที่ 4 ดังกล่าวแล้ว การที่ไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์
 การปฏิบัติงานของฝ่ายกรมพระราชวังบวรสถานมงคลให้ประสานงานกับฝ่ายพระราชวัง
 หลวง ในบางกรณีก็ยิ่งเกิดผลเสียในรัชกาลอื่น ๆ อีกเล็กน้อย เช่นในรัชกาลที่ 1
 ทั้งฝ่ายวังหลวงและวังหน้าเกิดความบาดหมางระหว่างกัน กรมพระราชวังบวรมหาสุร
 สิงหนาทก็จะไม่เสด็จลงมาเฝ้า ซึ่งเป็นการทำให้การทำงานที่เคยปฏิบัติประสานกันจะตอง
 พบกับความชะงักงัน อย่างไรก็ตาม ก็ชะงักไปเพียงระยะหนึ่งเท่านั้น ภายหลังจากที่เสด็จ
 แล้ว ก็ประสานงานร่วมกันเป็นปกติต่อมา

เมื่อถึงรัชกาลที่ 5 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญมิได้ทรงใช้พระอำนาจเต็มที่
 ในการจัดอุปราชานุกิจตามพระราชอัชฌาศัยเช่นรัชกาลก่อน ๆ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินและ
 คณะเสนาบดีได้จัดการปฏิบัติพระอุปราชานุกิจขึ้นให้รัดกุม และเป็นการควบคุมการทำงาน
 ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ทั้งปฏิบัติต่อฝ่ายพระบรมมหาราชวังและฝ่ายพระราชวัง
 บวรสถานมงคลให้เป็นระเบียบเรียบร้อย

การจัดพระอุปราชานุกิจของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ เป็นการจัดตั้งขึ้น
 พร้อมกับพระราชานุกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นทั้งพระบาท

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชยราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ 5, หน้า 224.

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ทรงมีหน้าที่เพียงถือการ
 ราชการแผ่นดินเท่านั้น ไม่มีอำนาจบริหารราชการแก่อย่างใด ครั้นเมื่อพ้นสมัยผู้สำเร็จ
 ราชการแผ่นดินแล้ว (ตั้งแต่พุทธศักราช พ.ศ. 2416 เป็นต้นมา) และภายหลังเหตุการณ์รายปี
 พ.ศ. 2417 (ถึงจะโคลงกล่าวต่อไปในบทที่ 6) แล้ว การประเพณีพระอุปราชานุกิจก็
 เป็นไปตามแบบเดิม ส่วนการปฏิบัติราชการต่อฝ่ายพระราชวังหลวงนั้น ได้รับการเปลี่ยนแปลง
 ไปจากเดิม เพราะภายหลังเหตุการณ์รุนแรง พระองค์ถูกริครอบอำนาจทางการเมือง
 อย่างมาก การเสด็จลงมาเฝ้า หรือ รับการปรึกษาราชการนั้น แล้วแต่พระบาทสมเด็จพระ
 จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีพระราชหัตถเลขาไปเชิญ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ปฏิบัติไป
 ตามพระบรมราชโองการ ซึ่งนับว่าเป็นผลดีที่มีการกำหนดเสียให้เรียบร้อย เพราะปรากฏ
 ว่ากรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ได้ปฏิบัติพระอุปราชานุกิจโดยสม่ำเสมอ และสอดคล้อง
 ตามความต้องการของฝ่ายพระราชวังหลวงโดยตลอดพระชนมชีพ

เมื่อพิจารณาการปฏิบัติพระอุปราชานุกิจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทุก
 พระองค์แล้วจะเห็นได้ว่า ทุกพระองค์ทรงมีพระอำนาจในการประเพณีพระอุปราชานุกิจ
 ใดตามพระอริยาศัย ยกเว้นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญพระองค์เดียวที่ไม่ทรงมีพระอำนาจ
 ในด้านนี้ การที่พระเจ้าแผ่นดินทั้ง 4 รัชกาลมิได้ควบคุมพระจริยาวัตรของกรมพระราช
 บวรสถานมงคลในด้านนี้ ย่อมก่อกองประโยชน์และโทษ ที่เป็นประโยชน์ เห็นได้จากพระ
 อุปราชานุกิจของกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณูรักษ์ ซึ่งทรงปฏิบัติสอดคล้องและประสา
 งานกับฝ่ายพระราชวังหลวงโดยดีตลอด ที่เป็นโทษก็จะเห็นได้ชัดที่สุดในรัชกาลที่ 4 พระ
 บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติพระบวรราชานุกิจไปในทางที่ชั่วร้ายเสียมาก
 กว่าจะเป็นราชการงานเมือง ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากผลดีและผลเสียดังกล่าวแล้วข้างค
 ก็คงไม่เกินความจริงไปนักถ้าจะกล่าวว่า หากฝ่ายพระราชวังหลวงได้ควบคุมและจำกัด
 พระอำนาจในการปฏิบัติพระอุปราชานุกิจให้เป็นไปโดยเรียบร้อยแล้ว ย่อมทำให้เกิดผลดี
 แก่บ้านเมืองมากกว่าเดิมอย่างแน่นอน

ประกอบพระราชพิธี

พระภารกิจโดยทั่ว ๆ ไปประการที่สอง คือ การเข้าร่วมประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งพระราชพิธีประจำปีและพระราชพิธีจร พระราชพิธีประจำปี ได้แก่พระราชพิธีที่กำหนดขึ้นเป็นประจำทุกเดือน มีทั้งพระราชพิธีตามคติศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์¹ สำหรับพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเพิ่งเริ่มมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ครั้งแรก สำหรับพระราชพิธีจรที่ค่อนข้างเป็นพระราชพิธีของบ้านเมือง ได้แก่ พระราชพิธีรับและสมโภชช้างเผือก พระราชพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปจากหัวเมือง นอกจากนี้ได้พระราชพิธีที่ค่อนข้างจะเป็นการส่วนพระองค์ เช่น พระราชพิธีศพเจ้านายพระราชวงศ์ขุนนางศตลोकจนเสนาบดีผู้ใหญ่ที่เฝ้าพระที่นั่ง พระราชพิธีโสกันต์ และพระราชพิธีผนวชเจ้านายเป็นต้น

การที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลต้องปฏิบัติเข้าร่วมประกอบพระราชพิธีที่ขึ้นดังกล่าวนี้ เข้าใจว่าคงเป็นพระภารกิจที่ได้ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาช้านาน โดยฐานะทรงเป็นพระราชวงศานุวงศ์ที่มีพระอิสริยยศสูงเป็นอันดับสองในพระราชอาณาจักร จึงได้เสด็จเข้าเฝ้าแทนเช่นเดียวกับพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการอื่น ๆ เพื่อถวายความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ อนึ่ง ฐานะของพระองค์ในขณะร่วมประกอบพระราชพิธีโดยทั่วไป คำรองตำแหน่งเป็นรองประธานในพระราชพิธี แต่ในบางโอกาสกรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็อาจได้รับการแต่งตั้งให้เสด็จแทนพระองค์เป็นประธานในพระราชพิธีนั้น ๆ ก็ได้ ที่ปรากฏหลักฐานมักเป็นพระราชพิธีจร ได้แก่ พิธีรับช้างเผือกที่หัวเมือง กรมพระราชวังบวรสถานมงคลจะได้รับการแต่งตั้งให้เสด็จแทนพระองค์ไปรับช้างและเสด็จมายังพระนคร ส่วนพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จประทับรับช้างและสมโภช อยู่ที่พระนคร

---

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร: คลังวิทยา, 2514), ทั้งเล่ม.

กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทุกพระองค์ได้รับมอบอำนาจปฏิบัติภารกิจในคานนี้ เช่น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเคยเสด็จแทนพระองค์ไปรับช้างเผือกพังซึ่งเกิดขึ้น ณ เมืองนครราชสีมา (ภายหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระราชนามว่า พระเทพกษัตริย์) เมื่อ พ.ศ. 2344 พระองค์เสด็จไปรับ ณ บ้านศาลาลอย เมืองสระบุรี¹ ครั้นถึงรัชกาลที่ 2 กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ก็เคยได้รับมอบหมายให้เสด็จไปรับช้างเผือกพังซึ่งเกิดขึ้น ณ เมืองเขมร เมื่อ พ.ศ. 2355² ช้างเชือกนี้ยังเล็กมากเดินมาไม่ไคตองทำเลือนไชข้างขึ้นแล้วลากมา ภายหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าพระราชนามว่า "พระยาเสวตกษัตริย์"³ ในการเสด็จไปรับช้างเชือกนี้พระองค์เสด็จไปรับที่บ่อโพรง กรุงศรีอยุธยา ถึงรัชกาลที่ 5 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ทรงปฏิบัติพระภารกิจในคานนี้เช่นกัน เช่น ใน พ.ศ. 2413 เสด็จไปรับช้างเผือกซึ่งเกิดขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราชที่ปากน้ำ⁴ และอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2424 ราวเดือนมิถุนายน เสด็จแทนพระองค์ไปรับช้างเผือก (ภายหลังพระราชนามว่าพระเศวตสกลนรินทร์โรภาส) ณ วัดละมุด แล้วลองแพมาถึงท่าราชวรดิษฐ์⁵ หลักฐานมิได้ระบุไว้ว่าอยู่ในแขวงเมืองใด

การประกอบพระราชพิธีของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลไม่ว่าจะเป็นพระราชพิธี

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา..., เล่ม 2, หน้า 568-9.

² หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1174", สมุคโทคำ, เสนกนสอชว, เลขที่ 21 ชื่อรายงานวาควยการรับพระยาชางสำคัญในรัชกาลที่ 2.

³ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี..., หน้า 329.

⁴ Smith, *op. cit.*, II (1870) 538.

⁵ จดหมายเหตุพระราชกจิกรายวันภาค 11 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2478), หน้า 20.

ประจำปี หรือ พระราชพิธีจร ปราบฎวากรมพระราชวังบวรสถานมงคลทุกพระองค์ ทรง
 ครอบงำอำนาจหน้าที่รับผิดชอบพระภารกิจในคานานี้กันด้วยดี และปฏิบัติประสานงานร่วมกับ
 ฝ่ายพระราชวังหลวงเป็นไปโดยเรียบร้อยและราบเรียบดี ยกเว้นพระบาทสมเด็จพระ
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงปฏิบัติพระบวรราชภารกิจในคานานี้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัยของ
 พระองค์ แมแต่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่มีเหตุ
 บาดหมางกับฝ่ายพระบรมมหาราชวังอย่างรุนแรงที่สุด ก็ยังได้ปฏิบัติพระภารกิจในคานานี้
 โดยสม่ำเสมอทั้งก่อนเกิดเหตุและภายหลังเกิดเหตุ แมแต่งานพระราชพิธีส่วนพระองค์
 ซึ่งได้แก่พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และ
 เจ้านายผู้อื่น ตลอดจนพิธีผนวชเจ้านายฝ่ายพระบรมมหาราชวัง พระองค์เสด็จร่วมทุกครั้ง
 และเป็นประจำทุกปีมิได้ขาดเลย ซึ่งการประพฤติกดังกล่าว ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความรับ
 รับผิดชอบอำนาจหน้าที่ในคานานี้เป็นอย่างดี และเป็นไปโดยสม่ำเสมอ

ดังได้กล่าวแล้วว่า มีพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียวที่
 ปฏิบัติพระบวรราชภารกิจในคานานี้ตามพระราชอัธยาศัย กล่าวคือ ทรงไว้ซึ่งพระบวรราช-
 อำนาจในการที่จะไม่ปฏิบัติไปตามที่รัฐบาลกำหนดไว้ พระองค์มักเลือกเสด็จงานที่ค่อน-
 ข้างจะเป็นงานของบ้านเมือง เช่น งานพระราชพิธีพระศพพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลก่อน
 งานพิธีศพเจ้านายที่เป็นที่เคารพทั้งฝ่ายวังหลวงวังหน้า เป็นต้น ส่วนงานพระราชพิธีที่
 ค่อนข้างไปทางส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้แก่ งานพระ-
 ศพของพระบรมราชินี พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งาน
 โสกันต์พระโอรสพระธิดาต่าง ๆ มักไม่ค่อยเสด็จ โดยทรงอ้างว่าประชวรอยู่เสมอ ๆ
 แต่ในบางโอกาส เช่น พระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ซึ่งเป็นพระราชนัดดา
 องค์โปรด แม้จะประชวรจนสวรรคต ยังออกพระโอบอุ้มว่าจะเสด็จลงมาจรดพระกร-
 ไกรประทานเอง แต่พระองค์สวรรคตเสียก่อน จะเห็นได้ว่าพระองค์มักจะเสด็จตามพระ-
 บวรราชอัธยาศัยมากกว่าจะทรงตระหนักในหน้าที่โดยตรง การที่พระองค์ทรงปฏิบัติได้
 ตามความพอพระทัยดังกล่าวนี้อาจเป็นเพราะทรงถือว่าทรงมีฐานะเสมอพระเจ้าแผ่นดิน
 จะปฏิบัติอย่างไรก็ยอมทำได้ ส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเข้าพระทัยไป

ว่า ที่ไม่เสด็จเพราะทางฝ่ายพระบรมมหาราชวังมิได้จัดการต้อนรับให้สมพระเกียรติ โดยไม่ถูกพลับพลาที่ประทับให้ เพราะไม่มีบริเวณพอ¹ เช่น ในงานพระราชพิธีโสกันต์ พระเจอลูกเขยพระองค์ที่ยิ่งเยาว์ลักษณะใน พ.ศ. 2404² เป็นงานพิธีโสกันต์สำหรับพระธิดาพระองค์แรก และได้รับการจัดขึ้นใหญ่โตมาก และในงานพระบาทสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีใน พ.ศ. 2406³ สำหรับเหตุผลที่ฝ่ายพระราชวังหลวงอ้างนี้ เข้าใจว่าคงไม่ตรงกับความเป็นจริงนัก เพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระนิสสัยต่อพระองค์ไม่โปรดการแสดงยศศักดิ์⁴ ดังนั้น การที่ไม่เสด็จอาจเป็นเพราะเหตุผลอื่นก็ได้ เป็นต้นว่าอาจจะประจวบจริงก็ได้ หรือ อาจจะไม่พอพระทัยที่จะพบปะข้าราชการฝ่ายขุนนางที่มีอำนาจอยู่ในระหว่างนั้นก็ได้อีก เพราะพระองค์ไม่ไว้พระทัยสมเด็จพระยามร-

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมครั้งที่ 2, หน้า 26.

² ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 2 หมวกราชประเพณีโบราณ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2473), หน้า 19.

³ พระราชหัตถเลขา...เรื่องเดิม, หน้า 26-7.

⁴ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 223-4. "โลกลาวถึงการไม่โปรดยศศักดิ์ไว้ว่าเช่น ไม่เสด็จออกให้ขุนนางเฝ้าในท้องพระโรง นอกจากเวลามีงานพิธี โดยปกติเสด็จออกให้เฝ้าที่โรงรถ การที่เสด็จไปไหนโดยมีกระบวนแห่เสด็จก็เฉพาะแต่ในงานพิธี หรือ เสด็จลงมาเฝ้าตามตำแหน่ง ถ้าโดยปกติเสด็จไปตามวังเจ้านายที่ชอบซิด ก็ทรงมามีคนตามเสด็จคนหนึ่งหรือสองคน พระองค์เจ้าประคิษฐวรการ อธิบดีข้างหล่อเคยตรัสแล้วว่า ครั้งหนึ่งพระองค์ทรงมามีมหาดเล็กตามเสด็จคนหนึ่งไปเคาะประตูวังเรียก พระองค์เจ้าประคิษฐ ฯ ออกมารับเชิญเสด็จไปประทับที่ท้องพระโรงเป็นเวลาค่ำมีแต่โศกอยู่คางหนึ่ง พระองค์ประทับทรงสนทนาและทรงเขียนไปพลางจนเสด็จกลับ".

มหาศรีสุริยวงศ์ซึ่งขณะนั้นยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถึงกับสะสมอาวุธไว้มากมาย หรือ
ไม้อาจจะเป็นด้วยเหตุผลอื่น ๆ ที่ไม่อาจจะสันนิษฐานได้ อย่างไรก็ตาม แม้วพระราช-
พิธีใดที่ไม่ได้เสด็จร่วม จะส่งเจ้านายข้าราชการมาช่วยงานแทนพระองค์เสมอ

จะเห็นได้ว่า การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่เสด็จร่วมพระราช-
พิธีให้ปรากฏแก่สายตาเจ้านาย ข้าราชการ ประชาชน นั้น ทำให้พระองค์ถูกมองไปในแง่
ของการขาดความจงรักภักดี และอาจกลายเป็นการกระทำอันสื่อให้เป็นการกบฏได้ ซึ่ง
ความรู้สึกดังกล่าว อาจจะเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้ประชาชนเสื่อมคลายความศรัทธา และใน
ขณะเดียวกัน เป็นการสื่อให้เห็นถึงความอ่อนแอของฝ่ายพระบรมมหาราชวังด้วย ที่ไม่
สามารถเกณฑ์ บังคับให้พระองค์เสด็จร่วมงานพระราชพิธีใด อย่างไรก็ตาม การแสดง
ออกซึ่งพระบวรราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในค่านี้นี้ มิได้มีผล-
ร้ายแรงแต่อย่างใด เพียงแต่สะท้อนให้เห็นถึงความไม่สามัคคีเล็ก ๆ น้อย ๆ ระหว่าง
เจ้านายทั้งสองฝ่ายเท่านั้นเอง

การค้ำทุกข์และบำรุงสุข

ส่วนพระภารกิจประจำโดยทั่ว ๆ ไปของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลค้ำทุกข์-
หาย คือ การค้ำทุกข์และบำรุงสุขแก่ปวงอาณาประชาราษฎร์ การปฏิบัติพระภารกิจในค่านี้นี้
มิใช่แต่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น ที่ทรงรับภาระดูแลทุกข์สุขของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเพียง
พระองค์เดียว กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในฐานะที่มีความสำคัญเป็นที่เคารพสักการ
บูชาของปวงชน ก็ทรงไวซึ่งพระอำนาจในการขจัดทุกข์และบำรุงสุขให้กับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน
อย่างเต็มพระปรีชาสามารถด้วยเหมือนกัน จะมากน้อยกว่ากันอย่างไรขึ้นอยู่กับพระจริยา-
วัตรของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์นั้น ๆ ดังนั้น อำนาจและหน้าที่ในค่านี้นี้
อาจกล่าวได้ว่า ส่วนใหญ่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมิได้บอกกำหนดกฎเกณฑ์แต่อย่างใด หาก
เป็นหน้าที่ที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลต้องรับผิดชอบร่วมกับพระเจ้าแผ่นดิน

เท่าที่พบหลักฐาน อาจกล่าวได้ว่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงปฏิบัติ
พระภารกิจในค่านี้นี้มากกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลองค์ใด ๆ ทรงเอาพระทัยใส่

ในทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นค่านการอุปโลกนวิโลก ค่านสาธารณภัย และค่านอุปถัมภ์คำชู้ และเป็นบรมโพธิ์รมโหระของผู้นี้ การปฏิบัติพระภารกิจของพระองค์มักจะเป็นไปในทำนองเคร่งครัดและจริงจัง ซึ่งหมายความว่าถึงทรงมุ่งพระทัยที่จะหนุนบำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ได้รับความสุขอย่างแท้จริง ทั้ง ๆ ที่พระองค์เองก็ไม่ค่อยวางจากราชการสงครามนัก ในค่านอุปโลกนพระองค์ก็เสด็จเป็นผู้อำนวยการร่วมกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกอยู่เสมอ ๆ ในการออกปฏิบัติกรบรเทาทุกข์ของประชาชน เช่น ใน พ.ศ. 2327 นำทะเลไหลบ่าเข้ามาทางคลองปากลัด ทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนขาดแคลนน้ำจืด พระองค์ก็ไม่นิ่งนอนพระทัยรีบเสด็จไปจัดการอำนวยความสะดวกโดยไม่รีรอ โดยเกณฑ์ข้าราชการตามบ้านบ้นนำให้สูงจนเสมอฝั่ง น้ำทะเลก็จะไหลเข้ามาไม่ได้¹ นอกจากนี้ แม้ในยามราชการสงครามพระองค์ก็ยังตระหนักถึงความอยู่ดีกินดีของประชาชนเสมอ หากได้ไปราชการทัพในหัวเมืองที่อุดมสมบูรณ์ จะนำชาวปลาอาหารมาบำรุงผู้คนในพระนครอยู่เสมอไม่ขาด เช่น ในคราวเสด็จไปปราบพม่าและตีหัวเมืองมลายูใน พ.ศ. 2328 พระองค์ทรงถือโอกาสนำชาวสารบรทุกเรือมาจากปัตตานีมากมาย เพราะทรงตระหนักว่าในขณะที่บ้านเมืองอยู่ในสภาวะสงครามชาวปลาอาหารไม่ค่อยสมบูรณ์ดังในยามปกติ เนื่องจากมีความจำเป็นตองนำไปใช้ในราชการสงครามเสียเป็นอันมาก มีหน้าซ้ำใน พ.ศ. 2328 ได้เกิดน้ำท่วม ชาวกล้าในท้องนาเสียหายเป็นอันมาก บังเกิดทุกข์ภัยร้ายชววยากหนักแพง ปวงประชาได้รับความเดือดร้อน แมทางรัฐบาลจะได้จัดการแก้ไขโดยมีพระราชโองการให้กรมานาจำหน่ายข้าวเปลือกในฉางหลวงแจกจ่ายเป็นอันมาก คงจะยังไม่เพียงพอแก่ความตองการนัก ดังนั้นจึงทรงถือโอกาสนำชาวปลาอาหารจากปัตตานีมาสนองความตองการของประชาชนด้วย

สำหรับค่านการป้องกันสาธารณภัย พระองค์ก็ปฏิบัติอย่างจริงจังโดยไม่นิ่งนอนพระทัย เช่น เกิดอัคคีภัยขึ้นครั้งใด ไม่ว่าจะ เป็น ณ ที่ใดจำตองเสด็จไปร่วมบัญชาการดับเพลิง

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา... เล่ม 2, หน้า 463.

กับสมเด็จพระเชษฐาธิราชอย่างรีบด่วนทุกครั้งที่ ตามประเพณีการบัญชาการคัมเพลิงนี้
แบ่งกันเป็นสองฝ่าย พระราชวังหลวงบัญชาการฝ่ายหนึ่ง วังหน้าทรงบัญชาการอีกฝ่ายหนึ่ง¹
อย่างไรก็ตาม ในการเป็นผู้บัญชาการคัมเพลิงผู้หนึ่ง พระองค์อาจจะลงอาญาแก่ผู้ทำ
ให้เกิดเพลิงไหม้ตามพระอริยาศัยได้ เช่น เมื่อเกิดเพลิงไหม้ณพลวัดพระศรีสรรเพชญ์
(วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ในปัจจุบัน) เมื่อ พ.ศ. 2344 เกิดจากความรู้อะไรไม่ถึงการณ์
ของสามเณรและศิษย์วัดซึ่งจุดดอกไม้เพลิงเล่นกัน ในการบัญชาการคัมเพลิงครั้งนี้ พระองค์
ได้แสดงพระอำนาจในการวางมาตรการเด็ดขาดลงอาญาประหารชีวิตสามเณรผู้กระทำผิด
ได้โดยไม่ต้องขอพระราชทานพระราชานุญาต การที่ลงอาญาเด็ดขาดนี้ เพื่อมิให้เป็นเยี่ยง
อย่างต่อไป แต่สมเด็จพระสังฆราชทรงขอชีวิตไว้² อย่างไรก็ตามการใช้มาตรการที่เด็ด
ขาดในครั้งนั้นแม้จะมีไค้มีการปฏิบัติ แต่ก็นับว่าไค้ดมมาก เพราะภายหลังจากนั้นมา มิไค้
เกิดอัคคีภัยอันเกิดจากความประมาทอีกเลยจนกระทั่งพระองค์เสด็จสวรรคต และจนถึง
รัชกาลที่ 1 ก็มีไค้มีอัคคีภัยเกิดขึ้นอีกเลย

นอกจากดูแลทุกข์สุขแก่ปวงอาณาประชาราษฎร์ภายในประเทศแล้ว พระองค์ก็ยัง
เป็นร่มโพธิ์ร่มไทร แม่พระเมตตา อุปถัมภ์กษัตริย์พลกษัตริย์การเมืองเช่นเดียวกับสมเด็จพระ-
เจ้าแผ่นดินอีกด้วย พระองค์ไค้อุปถัมภ์เจ้านายเขมรที่ลี้ภัยการเมืองคราวเกิดกบฏในเมือง
เขมรเมื่อ พ.ศ. 2325 โดยนำนักงออีและนักงอภาราชชิตาพระนารายณ์ราชาไปอุปการะ
เองเป็นอย่างดี พระองค์มีไค้เลี้ยงดูอย่างธรรมดา ทรงยกย่องให้เป็นถึงสมนเอกอีกด้วย
นอกจากนี้พระองค์รวมอุปการะเจ้านายญวน องเชียงสือซึ่งลี้ภัยเข้ามาในปีเดียวกันนั้น

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ, เล่ม 16, หน้า 51.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, หน้า 224.

อีกด้วย โดยแนะนำพระทัยเมตตาารวมกับพระเชษฐาธิราช จัดทัพไปกอบกู้เมืองให้ถึงสองครั้ง แต่เมื่อแม่ทัพประสบความสำเร็จกลับมา ทั้งสองพระองค์มิได้เพิกเฉย กลับเอาพระทัยใส่ลงโทษแม่ทัพนายกองเหล่านั้น

สำหรับกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ พระภราทิจในคานนี้ปรากฏหลักฐานแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น คือ ทรงได้รับมอบพระอำนาจให้ไปรับอุปการะครอบครัวมอญที่ลี้ภัยจากเมืองเมาะตะมะเมื่อ พ.ศ. 2358 เพราะไม่สามารถทนต่อการปกครองอย่างกดขี่ของพม่าได้ พระองค์ทรงปฏิบัติพระภราทิจในคานนี้เป็นการแทนพระองค์ โดยนำอาหารเครื่องปลุกบานเรือนไปพระราชทาน และพร้อมกันนั้นก็สร้างเมืองปทุมธานีให้เป็นที่พำนักของมอญพวกนี้ด้วย แมว่ากรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์จะปรากฏผลงานในคานนี้เพียงชิ้นเดียว แต่การที่พระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่ราชการบ้านเมืองจนได้รับยกย่องว่าเป็น "ผู้สำเร็จราชการต่างพระเนตรพระกรรณ" ดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น อาจสันนิษฐานว่า ในช่วงพระชนมชีพ 7 ปี ที่ดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราช พระองค์ท่านคงจะปฏิบัติงานในคานนี้ไม่คอยไปกว่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทอย่างแน่นอน

ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสพย์ ไม่พบหลักฐานว่าพระองค์ปฏิบัติงานในคานนี้อย่างไร ถึงกระนั้นก็ตามในฐานะที่ทรงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็คงปฏิบัติงานเช่นเดียวกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลองค์อื่น ๆ นั้นเอง

ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ปฏิบัติพระบวรราชการกิจในคานซ้ทุกซบ่ารุงสุขคานต่าง ๆ สืบเนื่องต่อกันมา เช่น ในกรณีเกิดอัคคีภัยใหญ่ครั้งใด พระองค์จำต้องเสด็จไปบัญชาการดับเพลิงกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสมอ โดยกำหนดเป็นสัดส่วนเช่นเดียวกับในรัชกาลก่อน เช่น ในคราวเกิดเพลิงไหม้ใหญ่ที่บริเวณโรงเรือนพระองค์เจ้ามหาหงส์ในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์เมื่อ พ.ศ. 2400 พระองค์ได้รับมอบให้บัญชาการดับไฟบริเวณคานท่าซาง แต่ทรงห้ามไฟไว้ไม่อยู่ การปฏิบัติของพระองค์ในครั้งนี้ได้รับคำตำหนิจากฝ่ายวังหลวงว่า ทรงใช้แนะนำจากสรวัดพระเชตุพนเท่า

นั้นจึงไม่เพียงพอ ทำให้ไฟลุกลามต่อไปมากขึ้น¹ อย่างไรก็ตาม แม้จะทรงมีขอบกพร่อง บางพระองค์ก็รู้สึกกับนิคชอบในงานค่านนี้พอสมควรทีเดียว เช่น ในยามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมือง ก็ไม่ต้องห่วงใยในเรื่องนี้เพราะมีพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดูแลอำนวยการดับไฟอยู่แล้ว

นอกจากนี้ ก็ยังมีงานด้านการโจรกรรมที่พระองค์ทรงช่วยพระเชษฐาในการบรรเทาทุกข์ราษฎร แต่มักเป็นงานที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญแทบทั้งสิ้น มิได้เป็นพระบวรราชภารกิจโดยตรง มักพบในโอกาสที่พระองค์เสด็จประพาสหัวเมือง เช่น ในคราวเสด็จประพาสทางทะเลใน พ.ศ. 2400 บังเอิญพบโจรจีนสลัดเข้าที่บริเวณเกาะช้างหน้าเมืองตราก ก็มิได้เพิกเฉย ทรงมีพระบวรราชโองการให้ข้าราชการคอยระวังสกัดจับเรือโจรจีนสลัดเพื่อมิให้รั้งควาญ หรือ ก่อความไม่สงบสุขแก่ชาวเรือในละแวกนั้น แต่เรือโจรสลัดหนีหายไปได้² งานป้องกันการโจรกรรมอีกครั้งหนึ่งที่บังเอิญพบในคราวเสด็จบ้านสีทา แขวงเมืองสระบุรีเมื่อ พ.ศ. 2406 ในครั้งนั้นเกิดมีโจรผู้ร้ายชุกชุมขึ้นที่พระพุทธรบาท เมื่อถึงเทศกาลนมัสการพระพุทธรบาท ไม่ยอมมีผู้ใดกล้าขึ้นไป เมื่อพระองค์เสด็จบ้านสีทาในครั้งนั้น ก็โปรดให้ข้าราชการไปคอยระวังรักษาดูแลความสงบเรียบร้อยจับโจรผู้ร้าย เพื่อให้ราษฎรในละแวกนั้นและผู้ที่จะไปนมัสการพระพุทธรบาทได้รับความสะดวกและปลอดภัย³ จะเห็นได้ว่า การ

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมครั้งที่ 5, หน้า 90.

² หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1219", สมุดไต่คำ, เส้นคินสอขาว, เลขที่ 121, ชื่อแจ้งความเรื่องพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสทะเลกลับมาเล่าเรื่องโจรจีนสลัด.

³ หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4", สมุดไต่คำ, เส้นคินสอขาว, เลขที่ 336, ชื่อพระบรมราชโองการถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เรื่องนายศรีผู้ร้าย.

ประกอบพระบรมราชภารกิจในคานนี้ของพระองค์ เป็นการบังเอิญแทบทั้งสิ้น ถึงกระนั้นก็ตาม การปฏิบัติพระบรมราชภารกิจดังกล่าว ก็สะท้อนให้เห็นว่า การเสด็จประพาสเที่ยวเตร่ของพระองค์ มิได้มีเจตนาใฝ่หาความสุขสบายอย่างเดียว หากพบเหตุการณ์อันเป็นสิ่งที่ก่อกวนความสงบสุขแก่ไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินแล้วไซ้ ก็ต้องส่งข่าวบอกมายังพระนคร หรือไม่ก็ทรงจัดการไปตามกำลังและพระปรีชาสามารถของพระองค์ในขณะนั้น

ส่วนพระบรมราชภารกิจในคานอุปถัมภ์ภยันั้น พระองค์ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่โดยตรง เพราะเคยอุปการะพวกภยันมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 แล้ว แต่การปฏิบัติพระบรมราชภารกิจในคานนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลก่อน ๆ แล้ว พระองค์ไม่ค่อยเอาพระทัยใส่สัก แม้แต่การเสด็จไปรับครอบครัวภยันที่อพยพมาใน พ.ศ. 2400 ก็ไม่ทรงสนพระทัย แทนที่จะแล่นเรือไปรับอุปการะที่เมืองจันทบุรี กลับแล่นเรือเลยไปประพาสทางเกาะช้างเสีย จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเชิญให้เสด็จกลับมาเพื่อรับพระราชธุระอันนี้¹ นอกจากนี้ไม่เอาพระทัยใส่ในเรื่องกิ่งก่อกวแล้ว พวกภยันที่เคยลี้ภัยมาแต่รัชกาลที่ 3 และรับราชการเป็นทหารในพระบรมราชวัง ก็ยังไม่ได้รับการเอาพระทัยใส่อย่างยุติธรรม ถูกเจ้านายปกครองอย่างกดขี่ข่มเหง จึงพากันร้องทุกข์ขังฝ่ายวังหลวง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า เป็นหน้าที่และอยู่ในพระบรมราชอำนาจของฝ่ายพระบรมราชวัง จึงไม่รับชำระคดีความให้ ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแม้จะทรงทราบถึงความเดือดร้อนของพวกภยัน ก็มิได้เอาพระทัยใส่กลับได้เลี้ยงเพื่อหาตัวบุคคลที่เป็นต้นคิดเพื่อลงโทษ พวกภยันจึงเกิดความไม่สงบขึ้น จนเป็นที่หวาดหวั่นของเจ้านายในพระบรมราชวัง ทำให้ฝ่ายวังหลวงต้อง

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1219", สมุดไทย, เส้นดินสอดขาว, เลขที่ 101, เรื่องจดหมายเหตุถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์และราชทูตของที่ฝากมาถวายได้รับแล้วและเรื่องภยันวังนาระสำราญ.

ยื่นมือเข้าจัดการโยกย้ายมารับราชการในพระบรมมหาราชวัง พวกขุนนางจึงได้สงบ¹

จะเห็นได้ว่าพระบวรราชภารกิจในด้านการอุปถัมภ์ภคินี^๒ ส่วนใหญ่ เป็นพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่จะอุปถัมภ์ภคินีให้ได้รับความสุขมากน้อยเพียงใด หากทรงละเลยนักฝ่ายพระราชวังหลวง จะถือสิทธิในความเป็นพระเจ้าแผ่นดินเข้าจัดการเสียเอง ดังเช่นในรัชกาลที่ 4

ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 ปรากฏหลักฐานว่ากรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงปฏิบัติพระภารกิจในคานนี้ไว้พอสมควร จึงได้กล่าวแล้วว่า ทรงดำรงตำแหน่งเป็นพระมหากษัตริย์ช่วยอำนาจของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ทั้งนี้อำนาจในการปกครองบ้านเมืองจึงเป็นไปในลักษณะที่ประสานกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และคณะเสนาบดีได้กำหนดให้ จะเห็นได้จากในระยะเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม พ.ศ. 2416 เกิดอหิวาตกโรคระบาดร้ายแรงขึ้น ทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ได้เอาพระทัยใส่ต่อประชาชนเป็นอย่างดี ด้วยการจัดแพทย์หลวงและยารักษาโรคไว้พร้อมมูล ณ พระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคล เพื่อที่จะบริการและให้การรักษาประชาชนทุกระดับ²

ครั้นภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นครั้งที่ 2 (16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2416) และภายหลังจากการขัดแย้งอย่างรุนแรงแล้ว กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็อยู่ในขอบเขตที่จำกัดลงมา กล่าวคือ พระราชภารกิจของบ้านเมืองเป็นพระอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง การที่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญจะปฏิบัติพระภารกิจในคานซจคหุขบ่ารุง-

¹ เรื่องเดียวกัน.

² Smith, op. cit., V (1873) 419.

สุขจะทำโดยพลการไม่ได้ จะต้องปฏิบัติตามพระบรมราชโองการที่ทรงมอบหมายให้ เป็น
 ทนว่าให้จัดการซ่อมแซมถนนหนทางตั้งแต่ครั้งมีถึงวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งชำรุดทรุดโทรม
 ลงไปมากโดยเฉพาะในฤดูฝน¹ นอกจากนี้ให้จัดการซ่อมแซมสะพานเสี้ยวซึ่งชำรุดเสีย
 หายพังลงจนเป็นอุปสรรคในการสัญจรทั้งทางน้ำและทางบก² การที่ฝ่ายพระราชวังหลวง
 มอบหมายอำนาจให้จัดการดังกล่าวนี้ เพื่อเป็นการหนุนบำรุงให้ความสะดวกและความปลอดภัย
 ภัยกับประชาชนในการสัญจรไปมาในเขตฝ่ายอำเภอพระราชวังบวรสถานมงคลนั่นเอง
 นอกจากนี้ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ยังได้รับพระบรมราชโองการจัดส่งคนในวังหน้า
 ไปรักษาเมืองหน้าด่าน เพื่อป้องกันโจรผู้ร้ายที่จะมาก่อความเดือดร้อนให้กับประชาชนที่เดิน
 ทางไปมาค้าขายระหว่างเมืองนั้น ๆ และในขณะเดียวกัน เป็นกำลังในการรักษาชายพระ
 ราชอาณาเขตด้วยเพื่อป้องกันมิให้ทองเสียดินแดนไปโดยง่าย³

อนึ่ง ในกรณีที่พระเจ้าแผ่นดินไม่ประทับในพระนครเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ
 กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จะได้รับมอบอำนาจเต็มทั้งในการดูแลทุกข์สุขราษฎรจตุรพระ
 เจ้าแผ่นดิน ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเพียงพระองค์
 เดียวที่ได้รับมอบพระราชอำนาจดังกล่าว เช่นเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, วัน 5¹⁴/₇ ค่ำ จ.ศ. 1237 (17 มิถุนายน 2418), ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, ร. ที่ ³²⁹/₄₇, วัน 3⁸/₁₁ ค่ำ จ.ศ. 1241 (23 กันยายน 2422), ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ, ร. ที่ ²²⁸/₄₇, วัน 4¹⁴/₇ ค่ำ จ.ศ. 1247 (27 พฤษภาคม 2428), ได้จาก นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม.

อยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองตะวันออกใน พ.ศ. 2400 และเสด็จประพาสหัวเมืองตะวันตกใน พ.ศ. 2402 ทั้งสองครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ประกาศพระราชทานพระราชอำนาจเต็มแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏข้อความในคราวเสด็จประพาสหัวเมืองตะวันออก ตอนหนึ่งว่า

... ค่ายบัคนี้ข้าพเจ้ากับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับเจ้าพระยาสุรสีห์วังษา เจ้าพระยายมราช และเจ้านายต่างกรม และขุนนางอื่น ๆ เป็นอันมาก มีกิจการที่จะไปเที่ยวยังทะเลฝ่ายตะวันออก แลหัวเมืองขึ้นกรมท่าหลายวันประมาณเดือนเศษจึงจะกลับมา ก็ในระหว่างนี้ สารพัดราชการทั้งปวงซึ่งเป็นราชการแผ่นดิน อย่าให้ไปชักคั่นค้างอยู่ ควอย่างว่าเสด็จไม่อยู่ก็ คอยต่อเสด็จมาเถิดก็ดี จะบอกออกไปกราบทูลพระกรุณาก่อนก็ ว่าไม่ได้ อย่าให้ใช้ตามคำราชาภาษาโลโศคลุมเสียไสยอย่างนี้เป็นอันขาด ถ้าใครใช้ให้คนทั้งปวงพึงรู้ว่าคนนั้นโกงเอง อย่าให้เชื่อถือ ในหลวงได้จัดแจงสั่งเสียไว้เสร็จแล้วทุกประการ แลราชการใด ๆ เป็นการแผ่นดินซึ่งจะต้องทูลฉลองให้ในหลวงสั่งเป็นสิทธิขาด การอันนั้นให้กราบทูลในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สั่งก็เป็นสิทธิขาดได้เหมือนกัน ในระหว่างเดือน 1 นี้ได้ถวายอำนาจอันเต็มไว้แก่ท่านแล้ว เพื่อจะให้สั่งสิทธิขาดไว้ทุกประการ...¹

และในประกาศอีกฉบับหนึ่งเมื่อคราวเสด็จประพาสหัวเมืองตะวันตกใน พ.ศ. 2402 ก็มีข้อความมอบพระราชอำนาจเต็มแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทำนองเดียวกันว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1219", สมุดไทย, เล่มดินสอดขาว, เลขที่ 95, เรื่องไปรคให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ รักษาการแทน.

สมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยามขอประกาศ
 แก่คนทั้งปวงที่ควรจะได้ฟังคำประกาศนี้เป็นสำคัญ บัดนี้เราพระเจ้ากรุง-
 สยามกับเจ้านายต่างกรมผู้ใหญ่หลายองค์ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท แล
 พระองค์อื่น ๆ มีประโยชน์จะใคร่พากันไปเที่ยวเยี่ยมเยียนต่าง ๆ ในมืง
 ทะเลไทยข้างตะวันตกนานประมาณ ²⁷/₂₈ ในเดือน 9 ปีมะแมเอกศกนี้
 เราพระเจ้ากรุงสยาม ขอมอบอำนาจในราชกิจที่จะรักษาพระนครและ
 บังคับคดีของราษฎร แก่ราชการแผ่นดินตามเหตุต่าง ๆ ไว้แต่พระบาทสม-
 เ็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ¹

ในเรื่องการมอบพระราชอำนาจดังกล่าวนี้ มีข้อที่น่าสังเกตว่า กรมพระราชวัง-
 บวรวิชัยชาญมิได้รับมอบพระราชอำนาจเช่นเดียวกับพระบวรราชบิดา ทั้ง ๆ ที่พระบาท-
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมือง หรือ ต่างประเทศเป็นเวลา
 หลายครั้งก็ตาม อำนาจในการดูแลรักษาราชการแผ่นดินในระหว่างนั้นตกแก่สมเด็จพระเจ้า-
 พระยาบรมมหารัชมังคลาจารย์และคณะเสนาบดี และเจ้านายฝ่ายพระบรมมหาราชวังทั้งสิ้น
 ดังจะเห็นได้จากเมื่อคราวเสด็จประพาสจันทบุรีใน พ.ศ. 2419 ² เสด็จประพาสไทร-
 โยคใน พ.ศ. 2420 ³ และเสด็จประพาสหัวเมืองฝังทะเลตะวันออกใน พ.ศ. 2425,

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221", สมุดไทย,
 เส้นดินสอดขาว, เลขที่ 116, เรื่องพระราชทานอำนาจแก่เจ้านายเมื่อเสด็จไปนครศรี-
 ธรรมราช.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์เสด็จประพาส
 จันทบุรี (พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ, 2456), หน้า 4, ทั้งเล่ม.

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์เสด็จประพาส
 ไทรโยค (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 2.

2426 และ 2427¹ ทุกครั้งพระองค์มอบอำนาจไว้กับคณะเสนาบดีผู้ใหญ่และเจ้านายผู้ใหญ่ฝ่ายพระราชวังหลวงทั้งสิ้น เสนาบดีผู้ใหญ่ ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าพระยามรรมมหาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) เจ้าพระยาภาณุวงศ์ (ทวณ บุนนาค) เจ้าพระยาภูธรภักย์ (บุษ) เจ้าพระยาธรรมวชิกรณาธิบดี (มิ่ง) เจ้าพระยามรราช (แฉ) เจ้าพระยารัตนบดินทร (บุญรอด) เจ้าพระยาตรีพิพรรณ (แพ) เจ้าพระยามหินทรธำรงศักดิ์ (เพ็ง) เป็นต้น ส่วนเจ้านายผู้ใหญ่ที่ทรงไว้วางพระราชฤทธิคุณแลรักษาราชการแผ่นดิน ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ กรมหมื่นภูษเรศธำรงศักดิ์ และกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เป็นต้น ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบอำนาจให้แก่บุคคลดังกล่าว โดยมีใต้อำนาจถึงกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเลย เพราะได้เกิดมีเรื่องขัดแย้งกันทางการเมือง ดังนั้นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ มักไม่ได้รับมอบอำนาจในการปฏิบัติหน้าที่สำคัญ ๆ ให้เหมาะสมกับตำแหน่งพระมหาอุปราชในกาลก่อน ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 1 ในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏว่าได้รับมอบพระราชอำนาจในลักษณะนี้ มีใ้ชื่อว่าเพราะพระเจ้าแผ่นดินในสามรัชกาลต้นไม่ไว้วางพระราชฤทธิ แต่เป็นเพราะพระเจ้าแผ่นดินทั้งสามพระองค์ไม่ได้เสด็จประพาสทางไกลเหมือนอย่างในรัชกาลที่ 4 และในรัชกาลที่ 5 แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะเสด็จออกราชการสงครามหลายครั้งก็ตาม มิได้มอบพระราชอำนาจให้กับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เพราะพระองค์เอง ต้องเสด็จเป็นที่พหุหน้าในราชการสงครามด้วย

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออกในปีมะเมีย พ.ศ. 2425 กับปีมะแม พ.ศ. 2426 และปีวอก พ.ศ. 2427 รวม 3 คราว (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), ทั้งเล่ม.

เหมือนกัน คั้งนั้น การมอบพระราชอำนาจ คงพระราชทานเจ้านายและเสนาบดีผู้ใหญ่
ที่ทรงไว้วางพระราชฤทธิย์ หากพระองค์ประทับในพระนครขณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จออกราชการสงคราม พระองค์ก็คงเป็นผู้ได้รับมอบพระราชอำนาจ
ในการดูแลทุกข์สุขอาณาประชาราษฎร์ในขณะนั้น เพราะทรงเป็นเจ้านายที่ได้รับความไว้วาง
พระราชฤทธิย์มากที่สุด.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย